

УДК 94:355.48(477.83–21)“1648/1651”

Туреза Ю.О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

**«ОСОБЛИВО В ТОЙ ЧАС НЕЩАСЛИВИЙ...»: МІСТО БРОДИ
В СЕРЕДИНІ XVII СТОЛІТТЯ**

У статті чи не вперше за останні 100 років читачу запропоновано повернутися до історії міста Броди у 1648–1651 рр., до періоду початку Національної революції (1648–1676). Відштовхуючись від студій початку XX ст., на основі малодослідженої джерельної бази, автор подає реконструкцію подій під Бродами того періоду, що були складовою частиною національно-визвольної боротьби, яка в різних частинах сучасної території України була сприйнята по-різному – від ентузіастичної підтримки до повного заперечення й протидії. Дослідження висвітлює не тільки військовий складник піднятої тематики (хід облоги міста, сили та склад сторін, оборонні засоби), а й соціальний (поведінка міщан у вересні 1648 р. та їхня реакція на битву під Пилявцями, стратегії виживання та збереження власності, побут в екстраординарних ситуаціях). Крім того, уточнено погляд на участь бродівчан у подіях середини XVII ст. на стороні козацьких сил. Також продемонстровано роль міста в кампаніях 1649 й 1651 рр.

Ключові слова: Броди, Національна революція (1648–1676), замок, облога, міщанство, виживання.

Постановка проблеми. Важливим фактором у процесі вивчення соціальної історії міст є ґрунтоване на достатній джерельній базі розуміння ключових подій, які мали непересічне значення в їхньому житті. Для усієї Речі Посполитої, зокрема й для Бродів, такою подією у середині XVII ст. став початок Національної революції (1648–1676). В історіографії України, а також сусідніх держав їй присвячено сотні досліджень. І, здавалось би, нічого нового з фактографічного боку тут вже не сказати. А втім, на полі локальної історії та з оперттям на «непопулярний» архівний матеріал подану вище тезу можна спростувати. Тому й зараз чергове звернення до подій середини XVII ст. актуальне як з наукового, так і з суспільно-політичного погляду, зважаючи на порівняння реакцій міщанства на військовий конфлікт в умовах сьогодення і трьохсотсїмдесятилітньої давнини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоч історія Бродів доволі добре представлена в кількох дослідженнях авторів сер. XIX – 1-ї пол. XX ст., однак питання, підняті в цій статті, більш-менш повно розглядав лише Іван Созанський [8, с. 62–69], дослідження якого з'явилося в 1910–1911 рр. Сьогодні, з погляду більш як столітньої віддалі, можемо сказати, що, зважаючи на неспорядкованість фонду магістрату міста, а також при-

таманні досліднику погляди, багато чого залишилося поза його увагою. Крім того, були виявлені певні огріхи щодо фактажу, тому нове дослідження історії міста 1648–1651 рр. дозволить нам сформувати повнішу картину одного з багатьох епізодів в історії Хмельниччини.

Формування цілей статті. Мета, поставлена нами в цій роботі, полягає в тому, щоб висвітлити минуле Бродів протягом 1648–1651 рр. не тільки у сфері суто військової історії, а й соціальної. Для її реалізації потрібно виконати такі завдання: дослідити поінформованість міщанства про події 1648 р., їх причетність до військових дій під Пилявцями та реакцію на них; висвітлити питання чисельності, складу, підготовленості й озброєння сил Конецьпольського й Хмельницького; проаналізувати рівень обороноздатності Бродів; продемонструвати хід облоги, участь в ній міщанства та його повсякдення в екстраординарних умовах; висвітлити поведінку бродівчан взимку-навесні 1649 р.; вивчити питання прихильності міщан до козацьких сил; показати роль міста в Зборівсько-збаражській та Берестецькій кампаніях.

Виклад основного матеріалу. Про наміри козаків йти на Броди та Львів шляхта здогадувалася вже наприкінці липня 1648 р. [2, с. 97], а про діяльність загонів повстанців був добре

поінформований бродівський підстароста, який 27 липня 1648 р. писав, що між ворогом і Бродами залишилося лише одне Дубно [2, с. 95]. Очевидно, що подібна інформація ширилася й серед міщан, адже не випадково бродівський писар зафіксував розмірковування про роль слухняності в республіці: «Багато добра діється і примножується, коли послуху дотримуються, а коли ж ні, то добра маліють і занепадають». Ба більше, на думку райців, неслухняність небезпечна, бо вона колись може призвести до занепаду в нашій республіці через різні пригоди, потреби і випадки «*czasow przytrafiających się*» [18, арк. 96].

Власне, початок буремних подій осені 1648 р. для бродівчан був пов'язаний з обозом під Пилявцями. Деякі військові й шляхтичі, вирушаючи під Пиляву, заставляли та здавали «в депозит» міщанам свої цінності. Так, наприклад, вчинив учасник «корсунської експедиції» Петро Тиліцький [12, арк. 68 зв.; 18, арк. 151 зв.]. Цей факт вносить свої корективи в загальновідомий сюжет про настрої учасників битви й демонструє, що не всі представники «шляхетського табору» легковажили безпекою, якою загрожував бій із силами Богдана Хмельницького. Значно менше пересторог було в мирного населення, зокрема і в бродівчан, які особисто відвідали обоз під Пилявцями. Туди вони їхали з двох причин: комерційних (щоб придбати бидло чи збути горівку, вино [8, с. 66; 12, арк. 67; 13, арк. 27 зв.; 22, арк. 82]) та логістичних (забезпечення транспортних потреб власника міста [12, арк. 67 зв.]). А їхня дорога додому була лаконічно описана як «*w uciesse przed kozakami*» [12, арк. 70 зв.].

Втікачі, прибувши до Бродів, активізували процес, який в сучасних реаліях ми б називали «евакуацією». Перед населенням постало питання про збереження свого життя та власності. Вирішували вони його трьома шляхами.

Перший полягав у перевезенні майна до склепів бродівського замку [12, арк. 56, 64 зв.–65, 84 зв.]. Зокрема, Самуель Нейланд займався цим за тиждень «перед наїздом неприятеля коронного на місто» [18, арк. 98 зв.]. Процес проходив під контролем замкової адміністрації. Коли дружина Шакара Вартерисовича відіслала свої речі до замку, то підстароста наказав бурграбію скласти їх список [18, арк. 115 зв.]. Проте не всі хотіли перевозити своє майно до фортеці [18, арк. 98 зв.]. Наприклад, Андрій Переяславець нібито заявляв, що в його міському склепі так само безпечно, як і в замку [18, арк. 107 зв.]. Однак в окремих випадках ніхто не цікавився думкою міщан, і майно (пів

бочки меду вдови Катерини) реквізувалося без жодної компенсації [9, арк. 197].

У замку свої пожитки бродівчани зберігали в скринях, клунках [9, арк. 197; 12, арк. 64 зв.–65; 18, арк. 115 зв.], бочках [9, арк. 195]. Від рук козаків намагалися сховати практично все: готівку [9, арк. 194 зв., 197–197 зв.; 12, арк. 132–132 зв.]; документий книги [9, арк. 194 зв.]; зброю [9, арк. 195, 196–196 зв., 197 зв.]; сировину, ремісничі вироби й інструмент [9, арк. 197–197 зв.; 12, арк. 84 зв., 90 зв.–91, 132–132 зв.; 18, арк. 115 зв.]; одяг і прикраси [9, арк. 197–197 зв., 204; 12, арк. 132–132 зв.; 18, арк. 115 зв.]; речі домашнього вжитку та інтер'єру [9, арк. 197–197 зв., 204; 12, арк. 64 зв.–65, 74 зв., 18, арк. 115 зв.]; транспортні засоби [9, арк. 195, 196–196 зв.]; харчі й алкогольні напої [12, арк. 132–132 зв.; 18, арк. 107 зв., 115 зв.].

Другий шлях збереження свого життя та власності полягав у втечі до лісу та закопуванні майна. У землю (на городах) ховали як гроші [12, арк. 75; 19, арк. 5], так й інші цінності (котли з гуралень) [12, арк. 87 зв.–88]. Типологічно близьким до цього способу було замурування [19, арк. 206–206 зв.], а також переховування в лісі [12, арк. 75].

Третій шлях полягав у втечі та відсилянні майна в безпечні райони [9, арк. 204 зв.], але за такого сценарію на вози з добром чекали, властиві для подорожей у ранній Новий час, дорожні небезпеки. Зокрема, в цьому переконався Вольф Тшалалович, вози якого розбили шляхом до Любліна [18, арк. 152–152 зв.].

Певна група населення Бродів чи то через недовіру до фортечних мурів, чи під впливом панічних настроїв вирішила втікати на захід перед наступом козацьких і татарських військ. І ніхто їй за це не міг дорікнути, адже приклад подав сам власник міста коронний хорунжий Александр Конецпольський, котрий втік з-під Пилявець саме через Броди [2, с. 173]. Зі свідчень панського козака Каракічи бачимо, що і він, і його господар не були налаштовані залишатися в місті та й загалом вельми поспішали. Козак згадував: «Прудко звідси бралися до Польщі... і я поспішаючи до Польщі за його милостю від'їхав» [12, арк. 68 зв.–69]. За спогадами міщан, дідич приїхав з-під Пилявець у п'ятницю [12, арк. 68 зв.–69], а вже в суботу (26.IX) від'їхав із Бродів «і чимдуж утік» [12, арк. 67 зв., 70].

Останнє стосувалося не тільки двору магната, а й населення міста загалом. Коваль Миколай пригадував, що коли він приїхав з-під Пилявець, то люди вже втікали з міста [12, арк. 67], а Ян Стерлінг повідав: «Чимдуж виїжджали з Бродів» [18, арк. 107 зв.].

Наприклад, Криштоф Лучинський так поспішав, що відмовився вчинити рахунок із власним винником, якому, однак, наказав стерегти винницю, хоча сам у поспіху під час від'їзду загубив із воза срібний пояс [12, арк. 87 зв].

Отже, в суботу, 26 вересня, у місті, як бачимо, запанував переполох. Котляр Станіслав пригадував, що «люта тривога стала, чимдуж до замку бігли». Біг зі своєю скринькою й Станіслав, але через годину таки повернувся додому, з якого пан Пікарський виганяв «надто цікавих» жовнірів [12, арк. 64 зв.–65]. Не даремно ж Станіслав Освенцім писав, що поселення страждали не тільки від ворога, але й від свого жовніра [27, s. 366].

Незважаючи на те, що бродівський замок прихистив також жителів Лешнева та Радивилова [8, с. 68], значна частина місцевих мешканців вирішила перекатити «тривоги» в навколишніх лісах. Зокрема, у гущавині прихистку, очевидно, шукали ті, хто, не хотів розлучатися з власним стадом [8, с. 65; 12, арк. 67]. Після суботнього від'їзду Александра Конецпольського міщани почали втікати до лісу, де їм довелося «зачекати» цілий тиждень (3.X) «*nim tu do Brodow naiachali kozacy... nim nawalność kozakow z tatarami nastąpiła*» [12, арк. 67 зв., 70]. За цей час, наприклад, різник Петро різав на продаж (іншим втікачам, що переховувалися поблизу) велику рогату худобу і вівці коваля Миколая, який облаштував собі в лісі кошару, а частину м'яса вудив для власного споживання [12, арк. 67 зв.–68, 70]. На той час людей, за словами того ж таки коваля Миколая, в лісі переховувалося чимало [12, арк. 67 зв.–68].

Зважаючи на описану вище діяльність брідчан, думаємо, що козакам з татарами не важко було знайти в лісі втікачів, які перед лицем ворога змушені були покинути свої статки і рятуватися втечею [12, арк. 70, 74 зв. – 75], однак не всі втратили свою «худобу». Наприклад, Івану Литвину із сином якось вдалося обхитрувати ворога: вони зберегли своє майно та від'їхали до Радивилова, тоді як його зять втратив усе «убозтво» й змушений був залишитися в лісі, де з «жоною» важко хворів [12, арк. 74 зв. – 75].

Точною датою появи козацько-татарського війська під Бродами ми не володіємо. Останній відомий нам запис у війтівських книгах, зроблений ще в місті, а не в замку, датований 22 вересня [9, арк. 203 зв.]. Із Пасторія дізнаємося, що козаки прийшли «невдовзі після 1 жовтня» [26, р. 163], а з наведених вище спогадів міщан бачимо, що з-під Пилявців дідич прибув до міста у п'ятницю (25.IX) й наступного дня подався на захід, а ворог

підійшов під місто через тиждень, тобто в суботу, 3 жовтня. Практично таке ж датування запропонував Валерій Шевчук у примітках до літопису Самійла Величка [5, с. 418].

Військо, яке в першу суботу жовтня з'явилося під Бродами, складалося як із козаків, так і з татар. Щодо їх кількості, то вона коливалася в межах 20 – 36 тисяч [24, s. 40; 25, s. 57–58; 26, р. 164; 27, s. 366].

Хто ж очолював ці сили? Одноставної позиції з цього питання в джерелах і літературі годі й шукати. Згідно з літописами Граб'янки й Величка місто не стояло на дорозі основного війська Хмельницького, який відіслав під Броди 2 полки [5, с. 399, 894]. Прихильний до такої версії і Грушевський, який стверджував, що дорога на Броди не залишила б гетьману часу з'явитися під Львовом 6 жовтня 1648 р. Можливо, це й так, але там само історик, хоч і з нотками сумніву, та все ж наводить свідчення бранця про кінний напад Хмельницького на чолі 6-тисячного загону на Вишнівець, що відбувся після захоплення Збаража [1, с. 81–82]. І тут варто згадати про конфесату повстанця Ониська з Войтович, який розповідав, що Хмельницький з військом прийшов під Броди саме із Вишнівця [2, с. 174]. Загалом більшість авторів схильні вважати, що козацький гетьман все ж таки побував під Бродами, визволив татарських бранців та відійшов на Львів, залишивши для облоги 2 козацькі полки [8, с. 63; 24, s. 39; 26, р. 164]. Момент єдності в різних авторів знаходимо щодо структури сил (2 полки), які облягали замок, однак про те, хто їх очолював, маємо 2 версії: Головацький або ж полковники Данило Нечай та Стемпа (Stempi). Про Головацького читаємо у козацьких літописців [5, с. 399, 894] й Самуеля Твардовського, але Кипріан Дамірський писав, що Головацького Хмельницький відправив на Комарно [24, s. 39]. Про Нечая, брацлавського полковника [6, с. 542], свідчить вже згаданий Онисько з Войтович і той самий Пасторій [2, с. 174; 26, р. 164]. Щодо полковника Стемпи, то припустимо, що йдеться про Стефана (Степку) Байбузу, наказного уманського полковника [5, с. 418; 6, с. 195]. Принаймні в 1649 р. з Нечаєм фігурує полковник Степка, а трохи пізніше самі козаками згадують про Степків полк [2, с. 228; 4, с. 239].

Козацько-повстанським силам протистояла «залога» з ≈ 430 осіб, а саме 200 піхотинців і «плюс-мінус» 200 озброєних міщан та близько трьох десятків навколишньої шляхти [25, s. 57–58; 26, р. 163]. Щодо піхоти, то на 50% вона складалася з власних сил дідича Бродів, а на 50% – із

вояків, які полковник Осінський привів через Костантинів з-під Пилявець [1, с. 82; 5, с. 418].

Оскільки Александра Конецпольського не було в замку, то його силами керували Павел Гавловський (губернатор замку) [12, арк. 58, 65; 25, с. 57–58; 26, р. 163] і бродівський підстароста Александер Гаспарський (на посаді в серпні 1647 – грудні 1648) [10, арк. 183; 18, арк. 98 зв.]. Очевидно, саме його Йоахим Пасторій подав як Casperscio (Каспжицький у Александра Чоловського) [25, с. 57–58; 26, р. 163].

Військові сили, які перебували на службі в коронного хорунжого, мали певний рівень бойового досвіду, здобутий у сутичках із татарами ще за «пана краківського» [10, арк. 149 зв.]. Крім того, міщани спільно з регулярними загонами проходили вишкіл. Так, 9 червня 1648 р. бахур міщанина Шломи Чимлевича з необережності підстрелив шерегового пахолка Януша Скідана [11, арк. 65]. Цей випадок ми могли б розцінити як черговий п'ятий конфлікт у місті, яких були десятки, якби не запис від 14 червня. Того дня двоє челядників бродівських купців скаржилися на Маєра, фактора Вольфа. З їх розповіді дізнаємося, що вони «в муштрі» (в неділю) прийшли з поля до міста з хоругвами, й Маєр, незважаючи на заборону райців, щоб у місті своєвільно не стріляти, між купою людей, які «були в сотнях», стріляв необережно біля челядника Міська, який мав на собі 8 фунтів пороху свого пана. Від стрілянини фактора згаданий порох спалахнув і пішов із димом, разом з ладівницею, у якій було повно ладунків, а крім того, бідкався челядник, його шапку «*dym prochowy z głowy zerwawszy gdziez zaniosl albo u zpalil*» [11, арк. 66].

Тож бачимо, що міщани також мали досвід поведінки зі зброєю, яка, до слова, була частиною їхнього повсякдення. Вогнепальна й холодна зброя фігурувала в кредитно-боргових справах, її передавали в спадок, інколи з умовою про не відокремлення від дому. У власності міщан перебували: мушкети (із замками), серед них і німецькі, поясне спорядження (ладівниці, порохівниці) [9, арк. 180; 10, арк. 122 зв., 132 зв., 140 зв., 180, 231 зв.; 11, арк. 57, 67 зв.], рушниця [9, арк. 200; 11, арк. 15], самопали [9, арк. 182; 11, арк. 26 зв.], карабіни [9, арк. 180], шаблі [9, арк. 180, 182, 200; 10, арк. 231 зв.; 11, арк. 15], кілофи [12, арк. 12 зв.–13].

Місто також було тим центром, де можна було купити холодну й вогнепальну зброю, амуніцію [10, арк. 149 зв.; 11, арк. 66]. Із міщанського середовища стабільними споживачами останньої

були цехи [9, арк. 193]. Торгова активність місцевого купецтва, зокрема шотландця Самуеля Нейланда, спричинилася до того, що 100 мушкетів із Бродів потрапили перед облогою Львова у власність міщанина Мельхіора Кайзера, який під час облоги міста видав 16 стволів міському уряду (на його вимогу) і ще кільканадцять роздав своїм челядникам [18, арк. 130 зв.]. Таким чином, брідчани мимоволі допомогли обороняти Львів у жовтні 1648 р.

Завдяки міським актам можемо деталізувати питання про склад оборонців замку. Командирами піхоти були капітан Бальтазар Шади, якому за службу адміністрація Конецпольських із 1645 р. заборгувала як мінімум 400 зл. [9, арк. 196 зв.], та поручник Нагпал [9, арк. 191 зв.; 12, арк. 133]. Важко сказати, чи під їхнім командуванням дійсно перебувало 100 піхотинців, але принаймні в період 1648–1651 рр. в актах фіксуємо імена п'яти шерегових десятників [9, арк. 189 зв.; 11, арк. 65; 12, арк. 133], й не виключено, що імена ще п'ятьох не потрапили на сторінки міських книг, тому цифра, яку нам наводить Пасторій, цілком вірогідна. Щодо артилерії, то замковим пушкарем був Ян Шварц [10, арк. 154 зв.; 22, арк. 57 зв.], але чи перебував він у фортеці восени 1648 р. і якою кількістю гармат завідував, достеменно сказати не можемо.

Важливим складником захисту міста були його оборонні споруди, а також замок. Про них написано немало [23], тому в представленій статті ми не будемо акцентувати на цьому особливої уваги. Глянемо лише побіжно на те, що говорять нам міські акти про оборонні споруди міста станом на 1647–1648 рр. Отже, маємо згадки про вал, за яким розташовувалися сільськогосподарські масиви міщан [10, арк. 36]. Наскільки він охоплював периметр міста, судити без спеціального дослідження цієї теми важко, але очевидно, що за відсутності оборонців, не становив особливої перешкоди для піхоти, адже Іван Нікончик навесні 1648 р., прагнучи уникнути затримки в брамі, оминув її та «через вал пішов з міста» [12, арк. 36]. Щодо міських брам, то вони були мурованими [11, арк. 8 зв.], а біля Львівської – фіксуємо башту, «між валами ґрунтом покладену» [21, арк. 23]. Маємо також кілька згадок про мур так званого «старого міста» [9, арк. 199 зв., 10, арк. 221 зв.; 11, 38 зв.]. Про нього особливо виразно на тлі інших говорить опис від 22 лютого 1647 р.: «...*na nowym miescie będące za murem zaras starego miasta podle Sęka rzeznika*» [10, арк. 109 зв.–110]. Таким чином, нам видається: якщо нове місто було захищене валом,

то старе, локоване у 1580-х рр., – муром. Проте це питання потребує детальнішого висвітлення, чого не можемо робити в рамках окресленого дослідження. Брак рішучості та сил для захисту призвів до того, що до міста козаки зайшли через відкриті брами [2, с. 174]. Акцент в обороні був поставлений на замок, який сучасники зараховували до найміцніших фортець Речі Посполитої [5, с. 251; 27, с. 366].

Детальний опис облоги твердині подає Йоахим Пасторій [26, р. 164–167]. Від нього дізнаємося про активні дії козацьких загонів, які, готуючись до штурму, спорудили дві облогові вежі та заповнили рови замку деревом з будинків міщан, але вся їхня 2-тижнева робота пішла з вогнем після вилазки піхотинців. І справді, як пригадає вірменин Іваніс Худавердович, він дав зі скрині свого співплемінника половину льону «на підпал дерева, яке козаки накидали під замком» [18, арк. 115 зв.]. Невдалі дії козаків та активність залоги вилилися у велику пожежу – фатальну для міста. Після цього були ще нічні ескалади та спроби обманути гарнізон вдаваним відступом у сторону Берестечка, але все це виявилось безрезультатним.

Присутні під час облоги в замку міщани під контролем замкової адміністрації та керівництвом міської влади брали активну участь у його обороні. Наприклад, 31 жовтня 1648 р. лавники через труднощі «ворожих гвалтів» не змогли зійти з валів, щоб заслухати заповіт [9, арк. 194 зв.]. А райця Миколай Білокаменецький пригадавав, що під час одного з наступів під замок він, як бурмистр, виганяв людей зі склепів на вал [12, арк. 135], куди звичайно не годилося виходити з голими руками, тому золотар Станіслав, щоб не напоротися на гнів пана губернатора, позичив у синів Петра Коцельського рушницю, адже сам не мав «strzelby dŭgiey» [12, арк. 58 зв.]. Ситуація із золотарем явно демонструє, що в Бродях повною мірою не було дотримано вимог королівського привілею про наявність в особи, яка бажала схватися в замку, рушниці з амуніцією та запасу харчів на 2–3 місяці [7, с. 89].

Бродівська облога тривала 8 тижнів [25, с. 57–58; 26, р. 166–167] (за свідченнями Освенціма, – 12) [27, с. 366], до яких відносять власне облогу та «пізніші приступи» [1, с. 81]. Від себе можемо лише додати, що козаки дійсно мали перебувати під містом щонайменше 8 тижнів, адже із заповіту дочки Цебловського Анни (29 листопада 1648 р.) видно, що облога ще тривала.

Протягом жовтня – листопада 1648 р. люди, які опинилися в бродівській фортеці, прожи-

вали в склепах замку під валами зазвичай поряд зі своїм майном [12, арк. 58 зв.–59, 65, 132]. Власне, брідчани були сконцентровані навколо брами замку [8, с. 68], дехто проживав у цейхгаузі [12, арк. 135–136 зв.]. Частина людей зі своїми пожитками стояла безпосередньо на валах у так званих будах, які дідич, приїхавши з під Збаража у 1649 р., наказав позносити з валів [12, арк. 72, 83, 139]. Зауважимо, що цей наказ Конецпольського Іван Созанський помилково відніс до подій кінця вересня 1648 р. [8, с. 65].

У перервах між воєнними діями замчани намагалися вести звичайне життя: пильнували за своїм майном [12, арк. 139], позичали гроші, купували та продавали різні дрібниці, харчі та напої, готували їсти [12, арк. 58 зв.–59, 82, 135–136 зв.]. Щодо харчування, то можемо припустити, що, беручи до уваги різний рівень припасів кожної сім'ї, частина людей змушена була затягнути паски. Напевно, саме тому люди, які проживали в одному склепі з Іванісом Худавердовичем, дозволили йому відкрити чужу скриню, щоб пошукати «легумінів» [18, арк. 115 зв.]. Ян Нагорецький пригадавав, що, перебуваючи в замку в час «тривог», стравив горілку, 2 маці муки (\approx 123–154 кг) й 3 голови бидла [9, арк. 204 зв.].

Перебування в облозі для населення було чималим стресом, і побутові моменти слугували своєрідним психологічним розвантажувачем, проте зовсім напруження не зникало ніколи, і промовистим у цьому плані є зміст кількох заповітів, складених в замку під час облоги. Тривогу й непевність за своє життя й життя своїх рідних бачимо в заповіті Анни, яка в разі смерті родичів заповідала своє майно міським церквам [9, арк. 204]. І ця тривога була викликана не тільки можливістю насильницької смерті, а й іншою «невидимою» загрозою.

Військові дії спровокували погіршення санітарної ситуації в замку, а отже, відбувся спалах мору [8, с. 66; 24, с. 40; 26, р. 167]. У час облоги захворів швець Іван Ленік з Радивилова. Хоча за ним і доглядала його рідня (готувала їсти, поїла гарячим вином) й лежав він у теплі в цейхгаузі, але через 3 тижні після оголошення заповіту перестався. Небіжчика вбрали в білу сорочку та поклали (де саме не уточнено) [12, арк. 135–136 зв.]. Крім нього, під час облоги з життям попрощалися євреї, які по собі залишили 77 книг та іншу документацію [18, арк. 100 зв.]. Нам не відомо, що робили з тілами, але з пізніших свідчень (про) гробаря Івана дізнаємося, що покійників він шукав по склепах замку і разом із помічниками вивозив тіла

на санках (зима 1648/49) [12, арк. 82, 84]. Навіть якщо померлих тримали у «дольних склепах», то це, напевно, не набагато покращувало санітарну ситуацію в замку.

Після завершення облоги або, як висловився один із міщан, коли «стихли тривоги і ворота відкрито» [12, арк. 135 зв.], люд розбрівся із замку в інші населені пункти, адже місто стояло спалене, а відбудовувати житло взимку було завданням проблематичним, та й фізичний стан бродівчан, очевидно, не дозволяв їм цього зробити. На основі актового матеріалу дозволимо собі припустити, що вихід із замку розпочався в середині грудня 1648 р. [9, арк. 204 зв.; 18, арк. 98 зв.]. Щоб пережити зиму, міщани обирали найближчі до Бродів міста й містечка: Радивилів (≈10 км на пн.-сх. від Бродів), Лешнів (≈19 км на пв.), Станіславчик (≈22 км на пн.-зх.), але швець Миколай подався до Білого Каме́ня, до родини [12, арк. 135 зв.]. Війна розділила окремі сім'ї, подекуди – назавжди. Наприклад, жінка війта Марціна Пленардовича Анна розродилася в Станіславчику, тоді як її чоловік лежав у Радивиліві з сильною гарячкою, де й помер взимку 1648/49 [12, с. 116].

Тяжко точно сказати скільки часу бродівчани перебували в статусі «біженців». Наприклад, кушнір Дмитро Олійник після козаччини мешкав у Станіславчику 12 тижнів і за цей час встиг визволитися у місцевому цеху [16, арк. 329]. В інших актах знаходимо згадки про судові справи між бродівчанами в урядах Радивилова та Лешнева, відповідно датовані 24 квітня та 28 травня 1649 р. [12, арк. 75 зв., 77 зв.]. А найраніший запис в бродівських міських книгах після облоги був зроблений 9 липня 1649 р. [12, арк. 58]. Тому можемо припустити, що до Бродів населення почало повертатися з настанням тепла й сприятливої погоди в 1649 р.

Однак не все цивільне населення покинуло замок в грудні 1648 р. Дехто виїхав лише влітку 1649 р. [12, арк. 74].

Інша ж частина населення осіла в Станіславчику [12, арк. 75; 18, арк. 129 зв.] чи деінде [13, арк. 27 зв.].

1649 рік не приніс спокою для міста. У час так званої «козаччини під Збаражем» / «Збараської війни» [14, арк. 70; 19, арк. 185] Броди входили до території, з якої відбувалося забезпечення провіантом і фуражем козацьких і татарських сил [2, с. 343–347]. Шляхтич Криштоф Метельський згадував, що «часу минулої війни, яка була під Збаражем з козаками, татари або й козаки наскочили і були тут під містом Броди». У результаті

бродівчани втратили близько 300 коней, які тоді були на пасовиську [12, арк. 110–110 зв.]. Згодом в околицях міста проходили війська Яна-Казимира, які рухалися за маршрутом Сокаль → Щуровичі → Броди → Білий Камінь → Зборів [2, с. 343–350].

Через рік, у 1651-му, місто й замок були втягнуті в події Берестецької кампанії. Саме під Бродами польний гетьман мав концентрувати війська [3, с. 137]. Також в околицях міста 12 червня 1651 р. відбувся бій між козацькими й татарськими загонами й двома хоругвами Фірлея [3, с. 186–187; 24, с. 43]. А на самих полях під Берестечком коронна артилерія була підсилена гарматами з бродівського замку [3, с. 200; 4, с. 312; 27, с. 344, 355].

Досліджуючи історію Бродів на поч. ХХ ст., Іван Созанський підсумував, що міщани Бродів не підтримали козаків і залишилися на стороні Конецпольського. З таким висновком важко не погодитися, але варто додати, що не все було так однозначно.

По-перше, не всі жителі могли чітко і ясно пояснити, що вони робили під час «інвазії» [12, арк. 87 зв.], а міщанин Андрій Свиридович взагалі позбавив спадку свого наймолодшого сина Семена через «пакості», які той чинив в час козаччини [9, арк. 188; 12, арк. 91 зв.]. По-друге, хоча прямими й незаперечними свідченнями про участь бродівчан у повстанні ми не володіємо [8, с. 64], проте спомини про події осені 1648 року ще довго циркулювали у міщанському середовищі. У 1660-х рр. в господах за чаркою звучали різні історії про ті події. Наприклад, серед боднарів говорилося, що їхній цехмистр у час козаччини за Конюшковом, в лешнівських долинах, розбивав ляхів-християн і євреїв [15, арк. 167, 181–181 зв.]. У подібному звинувачували й Василя Ярмолика, на захист якого свідчив уродженець і «міщанин станіславовський» Іцко Абрамович. Він пригадував, що перебував при пану Подсендковському в Станіславчику, коли той займався «тими, які грабували костели й школи та чинили інші ексцеси». Тоді було взято кільканадцять осіб, але на бродівського міщанина Василя Ярмолика, тоді ще підлітка, «не знайшлося ніц, а ніц» [16, арк. 332 зв.; 20, арк. 132 зв.]. Окремих міщан навіть можна «запідозрити» в прокозацьких настроях. Наприклад, Гершуну Шмуйловичу говорили: «Нехай тільки козаки прийдуть, то ми вас самі повитинаємо». Щоправда, свідками така погроза не була підтверджена [17, арк. 391 зв.]. А Лавришова під час сварки з дружиною Василя Помагайби згадувала, що її брат «навів козаків» (згідно з іншим

НАСЕЛЕННЯ м. БРОДИ та ОКОЛИЦЬ (осінь 1648 – весна 1649)

№	Особа	Місце проживання до Х.1648	Соціальна роль / посада	Місце перебування в час облоги	Війна і здоров'я	Місяця тимчасового розселення	Дата акта	№ справи, аркуш
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Андрійова, прачка	Броди		замок?			14.I.1650	10, 74
2	Андрійової прачки сестра, служниця Самуеля Нейланда	Броди		замок?			14.I.1650	10, 74
3	Аптекарь Томаш	Броди	опікун католицького шпиталю	замок			31.X.1648	3, 194 зв.
4	Батхалій Францішек	Броди		замок			26.X.1648	3, 194
5	Білобродко Олекса	Броди		замок			21.IV.1651	10, 140
6	Білокаменецький Миколай	Броди	райця, бурмистр	замок	хв.	Білий Камінь	29.XI.1648; 31.III.1651	3, 204; 10, 132 і 135 зв.
7	Бобовський Єжи	Броди	бурграбій замку	замок			29.XI.1648	3, 204
8	Божемський Андрій	Броди	органіст	замок			12.XI.1648	3, 197
9	Бродницький		шляхтич	МПЗ			3.VII.1649	10, 58 зв.-59
10	Вартерисовича Шакара дружина	Броди		замок			21.VII.1650	31, 115 зв.
11	Василь з дружиною	Броди	возний	замок			14.IV.1651	10, 135 і 136 зв.
12	Васильовичова Такешова	Броди		замок			21.VII.1650	31, 115 зв.
13	Висоцький		шляхтич	МПЗ			4.IX.1649	10, 64 зв.-65
14	Войцехова	Броди	котлярка	замок			10.IX.1649	10, 65
15	Гацко	Броди	швець	замок			28.XI.1648	3, 197 зв.
16	Герман	Броди	шеретовий пахолок, десятник	замок			10.VI.1648; 14.V.-5.VIII.1650	9, 65; 10, 82
17	Грицько з братом	Лешнів	шевчик	замок			12.XI.1649	10, 71 зв.-72
18	Гришко			ліс			1.X.1649	10, 67 зв.-68
19	Гавловський Павел	Броди	губернатор замку	замок			4.IX.1649	10, 65
20	Ганецький Каспер	Броди	лавник	замок			7.XI.1648; 12.XI.1648	3, 195 зв.; 3, 197
21	Гаспарський Александр	Броди	підстароста	замок			26.X.1648	3, 194;
22	о. Големовський Ян	Броди	вікарій та комендар бродівський	замок			26.X.1648; 7.XI.1648	3, 194; 3, 195 зв.
23	Думчик Ігнаг	Броди		?		Лешнів?	18.III.1650	10, 77 зв.
24	Емірович Аслан	Броди		МПЗ			28.IX.1650	10, 90 зв.-91
25	євреї			замок	☆		6.X.1649	31, 100
26	Іван	Броди	грабар	замок			5.VIII.1650	10, 84 зв.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
27	Іванова з чоловіком і комірницею Каською		колишня берлінська шинкаря	замок		Радивилів	28.I.1650; 21.IV.1651	10, 75 і 139-139 зв.
28	Ігнаг	Броди	сотник	?		Радивилів	21.IV.1651	10, 140
29	Каракіча	Броди	козак ділчича	втеча			4.X.1649	10, 68 зв.-69
30	Калішевич Григорій	Броди	кравець	?		Радивилів †	31.XII.1649	31, 104
31	Касперовський	Радивилів	радивилівський державця	замок			2.XI.1648	3, 195
32	Катерини матір	Броди?		замок	†		14.V.-5.VIII.1650	10, 82
33	Концепольський Александр		ділчич Бродів, хорунжий коронний	втеча			4, 6.X.1649	10, 68 зв.-69 і 70
34	Костельний Януш з дружиною Ядвігою	Броди		замок	хв., 3.		31.X.1648	3, 194 зв.
35	Коцельський Петро	Броди		втеча			16.VIII.1649	10, 60
36	Коцельського Петра сини	Броди		замок		Лешнів	3, 16.VII.1649	10, 58 зв. і 60
37	Красіцького Яна дружина Агнешка	Броди		замок			14.I.1650	10, 74
38	Кулецький Войцех	Броди	органіст	полонили			17.VI.1650	3, 193
39	Кулішка Іван	Броди		замок		Лешнів	14.V.-5.VIII.1650	56, 82
40	Ленік Іван із сусідами	Радивилів	швець	замок	хв., † ≈ 23.XI.1648		2.XI.1648; 31.III.1651	3, 195; 10, 132-132 зв.; 10, 135-135 зв.
41	Литвин Іван з сином [За] Харком	Броди		ліс	хв.	Радивилів †	21.I.1650; 30.IV.1659	10, 74 зв.-75; 32, 5
42	Литвина зять Павло з дружиною	Броди		ліс	хв.		21.I.1650	10, 74 зв.-75
43	Логі Вільгельм	Броди	кулець	втеча+МППЗ			13.V.1650	31, 107 зв.
44	Лук'янович Маргин	Броди		?		Радивилів	31.III.1651	10, 131 зв.
45	Лучинський Криштоф	Броди		втеча			17.IX.1650	10, 87 зв.
46	Марцін	Броди	капітан	замок			26.X.1648	3, 194
47	Матвій	Броди	боднар	?		Радивилів	28.I.1650	10, 75 зв.
48	Магис	Броди	помірчий	?		Радивилів † ≈ I.1649	17.XII.1649; 24.I.1650	3, 204 зв.; 31, 105 зв.
49	Миколай	Броди	коваль	ліс			1.X.1649	10, 67 зв.-68
50	Мошковича Арона	Броди		?		Лешнів?	18.III.1650	10, 77 зв.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
51	Мьодкович Вавжинець	Броди	райця	замок			12.XI.1648; 22.II.1651	3, 197; 10, 118 зв.
52	Нагорельський Ян	Броди		замок			17.XII.1649	3, 204 зв.
53	Нейланд Самуель	Броди		замок?			27.XII.1648	31, 98 зв.
54	Носанович Шмойло	Лешнів		МПЗ			5.IX.1649	31, 99 зв.
55	Олійник Дмитро	Броди	кушнір	?		Станіславів	21.IV.1665	14, 329
56	Палухович Войцех	Броди		замок			14.V.-5.VIII.1650	10, 82
57	Пархвен	Броди		ліс			6.X.1649	10, 70
58	Переяславель Андрій	Броди		замок?			13.V.1650	31, 107 зв.
59	Петро з дружиною	Броди	різник	ліс		Радивилів	1.X.1649 †	10, 67 зв.-68 і 70
60	Петро	Броди	смоляр	замок			14.VIII.1648	10, 56
61	Петра дружина Ядвіга з дітьми	Броди	мечник	замок			28.XI.1648	3, 197 зв.
62	Пікарський Ян		шляхтич	замок?			4.IX.1649	10, 64 зв.-65
63	Пленардович Марцін	Броди	війт	замок	хв.	Радивилів † зима 1648/1649	22.II., 14.IV.1651	10, 116 і 118 зв.-119 і 135 і 136 зв.
64	Прокопович Ілляш	Броди	кушнір	МПЗ			5.VIII.1650	10, 84 зв.
65	Прокопчик Сень	Броди		?		Радивилів	21.X.1649	31, 101
66	Пуд Станіслав	Броди	райця	замок			14.IV.1651	10, 135 і 136 зв.
67	Пура Ілляш	Броди		?		Радивилів †	31.XII.1649	31, 104
68	Русинчик Миколай	Броди		замок			14.V.-5.VIII.1650	10, 82
69	Самуельович	Броди		ліс			1.X.1649	10, 67 зв.-68
70	Семен	Броди	гончар	?		Клевань?	5.IX.1663	33, 44 зв.
71	Семко з дружиною	Броди	різник	замок	хв.		21.IV.1651	10, 139 зв.
72	Станіслав з дружиною	Броди	золотар	замок		Лешнів	31.VII.1649 †	10, 58 зв.-59
73	Станіслав	Броди	котляр	замок		Радивилів	4.IX.1649	10, 64 зв.-65
74	Степаниха, вдова	Броди		замок			14.V.-5.VIII.1650	10, 82
75	Стерлінг Ян	Броди	купець	замок			13.V.1650	31, 107 зв.
76	Струлешовський Андрій	Броди	писар	замок			12.XI.1648; 14.IV.1651	3, 197; 10, 135 і 136 зв.
77	Струлешовський Гжегож	Броди	лавник	замок			14.IV.1651	10, 135 і 136 зв.
78	Тавба	Броди		?		Радивилів	21.X.1649	31, 101
79	Трохима зять Васько	Броди		ліс			1.X.1649	10, 67 зв.-68
80	Фульовича Станіслава вдова Катерина з дітьми	Броди		замок			12.XI.1648	3, 197

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9
81	Худавердович Іваніс	Броди		замок			21.VІІ.1650	31, 115 зв.
82	Цебловського з фільварків дочка Анна з синами Грицьком і Василем та молодшим братом Марком	Броди		замок			29.XI.1648	3, 197 зв., 204
83	Цебловського з фільварків зять	Броди		неволя?			29.XI.1648	3, 197 зв., 204
84	Чеславська Анна	Броди		замок	хв., 3.		7.XI.1648	3, 195 зв.
85	Шади Бальгазар з дружиною Анною і дітьми	Броди	капітан	замок	3.		26.X.1648	3, 196
86	Шведло Лесько	Броди		замок		Радивилів	17.VI.1650	31, 111 зв.
87	Шпілки Івана дружина	Броди		?		Радивилів	28.I.1650; 30.IV.1659	10, 75 зв.; 32, 5
88	Янова з дочкою	Броди	котлярка	МПЗ			4.IX.1649	10, 64 зв.-65
89	Янова пушкарка, вдова	Броди		замок			14.V.-5.VІІІ.1650	10, 82
90	Яхим	Броди	слюсар	замок?			26.X.1648	3, 196 зв.

Скорочення та позначки:

з. – особа склала заповіт;

МПЗ – майно [особи] перебувало в замку;

хв. – хворіла;

†/✠ – померла;

? – непевність, відсутність даних.

№ справи, аркуш – із ЦДДАУ м. Львів. Ф. 24. Оп. 1.

свідком, «твій брат був козаком і козакував») [21, арк. 36 зв., 37 зв.].

Висновки. З кінця липня 1648 р. населення Бродів розуміло, що місто може зазнати нападу з боку козацько-повстанських сил, новину про перемогу яких серед міщан поширили втікачі з-під Пилявець, які водночас нагнали паніку на мешканців міста. У такій ситуації брідчани вдалися до трьох шляхів збереження свого життя та власності, нарижними каменями яких були місцевий замок, лісові околиці та втеча на захід, до якої мимоволі захопив своєю поведінкою сам Александр Конецпольський. Козацькі сили, вочевидь, під проводом самого Богдана Хмельницького, з'явилися під містом 3 жовтня й після звільнення татарських бранців продовжили рух на Львів. Під містом залишилося 2 полки на чолі з брацлавським та уманським полковниками. У замку їм протистояло понад 400 оборонців під керівництвом місцевих губернатора і підстарости. Сили оборони фортеці були вишколені та забезпечені вогнепальною зброєю. Облога, яка тривала понад

2 місяці, завершилася тим, що місто було спалено, а замок так і залишився в руках захисників, ряди яких поріділи не тільки від ворожих куль, а й від спалаху пошесті. Під час облоги міщани брали активну участь в обороні, а також намагалися організувати свій побут, хоч явно перебували в умовах постійного стресу, непокоячись за своє життя. Ближче до кінця 1648 р. більшість людей покинула фортецю й тимчасово розселилася в радіусі до 30 км від Бродів. До міста населення почало повертатися зі встановленням сприятливого температурного режиму в 1649 р. Не виключено також, що частина бродівчан брала участь у подіях на стороні козаків. У наступні 3 роки після 1648 р. місто знову опинилося на сцені театру військових дій та зазнало певних збитків. На останок варто зазначити, що восени 1651 р. бродівчани зіткнулися із ще серйознішим демографічним потрясінням – так званім «моровим повітрям», яке в сукупності з наслідками військових дій багато в чому визначило розвиток міста в другій половині XVII ст.

Список літератури:

1. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ-Відень, 1922. Т.8, Ч.3: Хмельниччина в розцвіті (1648–1650). 288 с.
2. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу (1648–1658) / [упорядник Юрій Мицик]. Київ, 2012. Т.1 (1648–1649). 680 с.
3. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу (1648–1658) / [упорядник Юрій Мицик]. Київ, 2013. Т.2 (1650–1651). 704 с.
4. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу (1648–1658) / [упорядник Юрій Мицик]. Київ, 2014. Т.3 (1652–1654). 424 с.
5. Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Граб'янки. Київ: Дніпро, 2006. 976 с.
6. Кривошея В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: Стилос, 2010. 792 с.
7. Мацюк О. Замки і фортеці Брідщини. *Броди і Брідщина. Статті, дослідження, документи* / [відп. ред. Дмитро Чобіт]. Броди: Просвіта, 2014. С. 88–108.
8. Созанський І. З минувшини міста Бродів: причинки до історії міста в XVII в. Репринтне видання 1911 р. Броди: Просвіта, 2003. 78 с.
9. Центральний державний історичний архів України м. Львів (далі ЦДІАУ м. Львів). Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 3. 203 арк.
10. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 8. 247 арк.
11. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 9. 67 арк.
12. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 10. 147 арк.
13. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 11. 191 арк.
14. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 12. 148 арк.
15. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 13. 331 арк.
16. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 14. 494 арк.
17. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 15. 452 арк.
18. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 31. 179 арк.
19. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 32. 275 арк.
20. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 33. 192 арк.
21. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 34. 131 арк.
22. ЦДІАУ м. Львів. Ф. 24 (Магістрат міста Броди). Оп. 1. Спр. 56. 84 арк.
23. Чобіт Д. Фортифікації міста Броди XVI–XVII ст. Броди: Просвіта, 2010. 184 с.
24. Barącz S. Wolne miasto handlowe Brody. Lwów: Nakładem autora, 1865. 198 s.

25. Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa Tarnopolskiego: z 160 ilustracjami na 78 tablicach i 1 kartą zabytków. Tarnopol: Nakł. Powiatowej organizacji narodowej, 1926. VIII, 198 s.
26. Pastorius J. Historia Polonae. Gedani: Typis Simonis Reinigeri, 1680. Pars I. 318 p.
27. Scriptores rerum polonicarum. Cracoviae, 1907. Tomus XIX: Stanisława Oświęcima Dyaryusz 1643-1651 / [wydał dr. Wiktor Czermak]. LXXVI, 437 s.

«ОСОБЕННО В ТО ВРЕМЯ НЕСЧАСТНОЕ...»: ГОРОД БРОДЫ В СЕРЕДИНЕ XVII ВЕКА

В статье фактически впервые за последние 100 лет читателю предложено вновь посмотреть на историю города Броды в 1648–1651 гг., на которые пришлось начало Национальной революции (1648–1676). Автор, исходя из исследований нач. XX в., на базе магистратских книг реконструировал события под Бродами в тот период, который был составной частью национально-освободительной борьбы, которая в разных уголках современной территории Украины и среди разных слоев её населения была воспринята по-разному. Исследование освещает не только военную составляющую затронутой темы (ход осады города, силы и состав сторон, уровень обороны), но и социальную (активности горожан в сентябре 1648 г., их реакция на битву под Пулявцами, стратегии выживания и сохранения собственности, быт в экстраординарных условиях). Также представлены определенные поправки на взгляд об участии бродчан в событиях середины XVII в. на стороне казацких сил. На завершение продемонстрирована судьба города в кампаниях 1649 и 1651 гг.

Ключевые слова: Броды, Национальная революция (1648–1676), крепость, осада, мещанство, выживания.

«ESPECIALLY IN THAT ILL-FATED TIME...»: THE TOWN OF BRODY IN THE MIDDLE OF THE 17th CENTURY

The subject of the paper offered for the readers to consider, was explored for the first time more than 100 years ago by Ivan Sozanskyi. Now, once again, the author of the presented study returns to the examination of Brody's history in the years 1648–1651 which were marked by the outset of the National revolution (1648–1676). Due to all adverse events such as the war, deaths, the loss of property, that period was recalled by local townspeople as “ill-fated time.” This research paper is based both on a historiographical legacy & published/unpublished documents, first and foremost, the books from the town magistrate. The main purpose of this enquiry is to reconstruct the history of the town in the abovementioned time span. In order to accomplish such a task the author has surveyed not only the military aspects of the subject but has also related social issues of the townsfolk history in minute detail. According to this division, the paper covers the following thematic blocks: a siege of Brody; the strength of military forces & the identity of their leaders; a town defense system; surviving strategies of the townspeople; their engagement in the defense of Brody & their everyday life under the high pressure of the war. Also the author casts light on the statement about townsfolk's allegiance and shows the place of Brody in the military campaigns of 1649 & 1651.

Key words: Brody, National revolution (1648–1676), castle, siege, townsfolk, survival.